

СИСТЕМНІ ЗАХОДИ З ПРОТИДІЇ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ В УМОВАХ ОБМЕЖЕНОСТІ РЕСУРСІВ

Анотація

В аналітичній записці виявлено ризики посилення соціальної напруженості населення в умовах обмеженості ресурсів внутрішньої економічної політики розвитку та підтримки малого бізнесу, недостатності фінансової та інформаційної підтримки з боку органів влади внутрішньопереміщених осіб через військові дії на Сході України, відсутності ефективного соціального діалогу та цілеспрямованої державної політики зайнятості населення, обмеженості практик запобігання поширенню рівня бідності та матеріального забезпечення населення, поглиблення регіональних диспропорцій розвитку соціальної інфраструктури та відсутності процедури реалізації норм і практик ЄС розвитку первинної ланки охорони здоров'я. Запропоновано системні заходи протидії, спрямовані на підвищення якості життя, протистояння суспільним викликам та реалізацію рівних можливостей і первинних потреб населення України.

СИСТЕМНІ ЗАХОДИ З ПРОТИДІЇ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ В УМОВАХ ОБМЕЖЕНОСТІ РЕСУРСІВ

Актуальність проблеми зростання соціальної напруженості посилюється тим, що в Україні соціально-економічна політика здійснюваних реформ формується фрагментарно, без достатнього фінансового, інформаційного та організаційного забезпечення. Як наслідок, в економіці та соціальній сфері накопичуються негативні явища і тенденції, які виявляються у деформаціях соціальної структури, економічній десоціалізації, соціально-культурній деградації та слабкій соціальній захищеності людини.

Результати моніторингового опитування свідчать про те, що в останні роки відбувається зменшення суспільної підтримки здійснюваних реформ. Так, 53,3 % опитаних не готові терпіти зниження рівня життя, у той же час частка тих, хто вважав, що у найближчий рік ніяких позитивних змін в Україні не відбудеться, збільшилася на 11,8 % та склала 51,7 %. Такий стан справ свідчить про продовження процесу накопичення “суб’єктивних тригерів соціального вибуху”.¹

У той же час результати опитування підприємців у 2016-2017 рр. свідчать про негативні настрої представників МСП. Небажане загострення у секторі малого бізнесу спричинене недосконалістю внутрішньої економічної політики розвитку та підтримки малого бізнесу не сприяли забезпеченню соціальної стабільності економіки та насиченню ринку праці новими робочими місцями. Так, індекс свобод і можливостей підприємництва України наприкінці 2016 р. знизився на 63 в.п. і склав -2,01, а у II кварталі 2017 р. – -2,49. Посилилися ризики й загрози свободи ведення бізнесу та суттєво зросла кількість нарікань та претензій МСП до влади, у зв’язку з нововведеннями щодо ФОПів та МСП в цілому, наслідками націоналізації Приватбанку, відсутністю консенсусу та постійному тиску органів державної влади на бізнес. У II кварталі 2017 р. найнижчими показниками розвитку малого бізнесу залишаються: використання кредитних ресурсів (-4,32); ефективність судової системи (-4,01); очікування щодо платоспроможності внутрішнього ринку (-4,00); рівень підтримки з боку держави (-3,99); корупція, рейдерство (-3,97)². Стабільна незадоволеність МСП від якості інституційних реформ пов’язана з відсутністю системної роз’яснювальної роботи та низької інформованості про умови діяльності на міжнародних ринках в умовах Асоціації з ЄС, відсутністю ефективних комунікацій влади з

¹ Яценко Л.Д., Коломієць О.О., Ковязіна К.О. Ризикогенні фактори соціальної напруженості в Україні. Аналітична записка // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/2478/>

² Індекс свобод і можливостей підприємництва України у II кварталі 2017: стабільно важко // Інститут свобод бізнесу / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ibf.com.ua/2017/04/04/u-pershomu-kvartali-2017-roku-indeks-svobod-i-mozhlyvostej-pidpryemnytstva-ukrayiny-2-14/>

бізнесом на національному та місцевому рівнях, обмеженим доступом до фінансових ресурсів.

Поглиблення соціально-економічної кризи в зоні конфлікту та подальша ескалація військових дій на сході України зумовили соціальне невдоволення, сконцентроване в окремих регіонах країни, вплинули на різні сфери життя населення та спричинили раптову бідність внутрішньо переміщених осіб. Найбільше раптово бідними стали жителі регіону ведення АТО. Так, майже 2 мільйона осіб залишили своє майно, роботу і змінили місце проживання, опинилися в складних життєвих умовах та стали вразливими до бідності, оскільки їх рівень доходів та життя став нижчим від того, що був.³

Перший етап повної ізоляції Донбасу, припинення господарських зв'язків із неконтрольованою територією та відсутність фінансової підтримки з боку влади посилювали негативні наслідки руйнування економіки України та виникнення значних соціально-економічних загроз для внутрішньо переміщених осіб, зокрема: загострення деформацій розвитку ринку праці, ускладнення перетину кордону «мирним населенням», остаточну втрату довіри до влади, зниження рівня життя внутрішньопереміщених осіб, погіршення трудової адаптації на ринку праці та проблеми працевлаштування людей, які перебувають в екстремальних умовах, зниження рівня реальних доходів населення та забезпечення соціального діалогу. Все це ускладнювалося політичною нестабільністю в країні та посилювало соціальну напруженість в суспільстві. До негативних соціальних наслідків, зокрема, призвело зниження у 2017 р. на 28 млрд грн номінального ВВП, зменшення обсягів перерахованих податкових надходжень до місцевих та до державного бюджету, зростання до 2- 4 млрд грн щомісячних втрат на економічній блокаді, зобов'язання України щодо виплати у 2017 році 1,08 млрд дол. США за зовнішніми запозиченнями в умовах зменшення

³ Цимбал О.І. Раптова бідність: постановка проблеми, шляхи вирішення. Аналітична записка / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/2476/>

необхідної валютної виручки (на 3,5 млрд дол. США), емісія гривні для забезпечення виплат із безробіття та зниження національної валюти до 71 грн за дол. США та уповільнення економічного зростання у 2017 р. на 1,5 %.

Серед негативних соціальних ефектів через війни на Донбасі слід виділити: зростання безробіття та збільшення видатків для фінансування фондів на підтримку безробітних, що зумовить втрату роботи 125 тис. працівників, які працюють на українських підприємствах та пов'язані виробничими ланцюгами з компаніями та поставками з неконтрольованих територій, внаслідок чого прогнозованим стало збільшення безробіття в країні до 10,4 %; збільшення фонду з виплати допомоги по безробіттю до 3,9 млрд грн (при середньомісячній заробітній платі промислового сектора 6 254 грн); залишення без засобів для існування співробітників та сімей (160 тис осіб) українських підприємств, які перебувають на неконтрольованій території, через відповідне скорочення штатів. Як наслідок, майже 20 % працівників потрапили до категорії бідних (серед сімей з дітьми, в яких обидва батьки працюючі – 21,6 %); нелегальної міграції населення, зростання гуманітарних наслідків та соціальної напруженості через зупинку шахт та домнів (близько 1 млн шахтарів, металургів та їх сімей перетнули польський кордон (у гірничодобувних та металургійних компаніях близько 700 тис осіб задіяні в металургії на окупованих територіях) у напрямку Європи; зростанням тіньового та неформального сегменту зайнятих, що виявилось у зайнятості населення на підприємствах без реєстрації та збільшенні номінальної зайнятості серед осіб, що постраждали внаслідок бойових дій на Сході України.

Недостатня координація дій органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та сторін соціального діалогу у вирішенні питання зайнятості внутрішньо переміщених осіб, зниження ефективності превентивних та проактивних заходів політики регулювання регіональних ринків праці та відсутність досвіду роботи служб зайнятості в умовах

військових дій зумовили зниження рівня працевлаштування внутрішньо переміщених осіб (у 2016 р. Державною службою зайнятості забезпечено працевлаштування лише 20 % (10,2 тис осіб) внутрішньо переміщених осіб Донецької та Луганської областей). Така ситуація ускладнюється їх низькою мотивацією до постійної зайнятості, відсутністю житла, потребою у догляді за дітьми та особами похилого віку та призводить до погіршення трудової адаптації учасників військових дій та внутрішньо переміщених осіб, втрати компетенцій та підприємницької ініціативи серед безробітних з тимчасово окупованих територій.

Основні причини, що призвели до поглиблення напруженості ринку праці України та подальшого зuboжіння внутрішньо переміщених осіб, полягають у системних вадах політики регулювання ринку праці в умовах військових дій на Сході України та ізоляції Донбасу, невиконанням суб'єктами підприємницької діяльності планових завдань щодо створення та ліквідації нових робочих місць; невідповідності професійної належності внутрішньо переміщених осіб специфіці регіонів попереднього проживання. Найбільш вразливими є працівники вугільної та металургійної промисловості через відсутність відповідного попиту на ринку праці інших регіонів та недостатню професійну підготовку або перепідготовку таких працівників за спеціальностями, що є конкурентоспроможними у регіонах теперішнього їх проживання

Проблема обмеженості практик запровадження нових форм працевлаштування й організації праці, недостатній досвід реалізації проектів із соціального підприємництва призводить до послаблення соціальної згуртованості робочої сили та виникнення напруженості у колективно-договірному регулюванні соціально-трудова відносин на ринку праці. Відсутність ефективного соціального діалогу та співпраці з членами-партнерами Угоди з просування ініціатив забезпечення гідних умов праці, «слабкість» правових норм та мотивації до укладання колективних договорів і угод, лише часткова імплементація нових стандартів спричиняє зниження

відповідальності роботодавців за дотримання прав найманих працівників та посилює загрози масового вивільнення працівників.

Також треба відмітити, що соціальний діалог нівелюється через високу ймовірність вступу органів державної влади в «альянси» з роботодавцями щодо зниження вимог з боку профспілок⁴. Знижується соціальна значущість колективного договору та рівень охоплення працівників колективно-договірним регулюванням: кількість зареєстрованих колективних договорів в Україні у 2016 р. зменшилася на 7,5 %; в галузевому аспекті, кількість працівників, охоплених колективними договорами зменшилася у будівництві – на 6,2 в.п, сільському господарстві – на 5,6 в.п, оптовій та роздрібній торгівлі – на 0,3 в.п, у сфері тимчасового розміщення та організації харчування – на 1,9 %; найнижчий рівень колективно-договірного регулювання спостерігався в оптовій та роздрібній торгівлі (34,2 %) та у сфері тимчасового розміщення та організації харчування –39,6 %.

Відсутність ефективного соціального діалогу та цілеспрямованої державної політики зайнятості призвели до загострення негативних явищ в соціально-трудої сфері. Так, у 2016 р. кількість страхувальників, що отримували заробітну плату меншу законодавчо встановленого мінімального розміру склала 9 % від загальної кількості працюючих; 29,3 % працівників (2,2 млн осіб) оплачено понад 50 % встановленого робочого часу (69,8 % – зайнятих поштовою та кур'єрською діяльністю, винагорода яких склала 2500 грн і була нижчою за прожитковий мінімум наприкінці 2015 р.); на 21,2 % зменшилася кількість штатних працівників (у 2016 р., у порівнянні з відповідним періодом минулого року кількість осіб, попереджених про заплановане масове вивільнення збільшилася до 117 тис. осіб (у 1,5 рази). Протягом 2014-2015 рр. у бюджетній сфері тричі відбувалося масове вивільнення працівників на 20, 10 та 3 %.⁵ Недостатність фінансування

⁴ Соціальний діалог як важлива частина «добродійного кола добробуту» – формування заробітної плати // Національна безпека і оборона. – 2010. – № 7. – С. 67.

⁵ Статистика по занятості і безробітці в Україні 2015-2016 // [Електронний ресурс]. – [18 червня 2016] - Режим доступу: <http://zet.in.ua/statistika-2/statistika-po-zanyatosti-i-bezrobotice-v-ukraine-2015-2016/>

системи соціальних послуг суттєво знизила вплив соціальної політики на попередження, запобігання та профілактику негативних соціально-економічних явищ для населення (у 2016 р. припинено виплату грошової допомоги через непрацевлаштування працездатних осіб 77,1 тис. осіб або 4,3 % від кількості осіб, які були обліковані як внутрішньо переміщені особи).

Серед системних ризиків соціальної напруженості в суспільстві залишаються низький рівень матеріальної забезпеченості населення, поширення бідності серед працюючих верств населення та неспроможність населення задовольняти першочергові потреби. Як наслідок, відбувається зростання питомої ваги соціальної допомоги в структурі доходів населення, що спонукає до збільшення категорії «соціальних утриманців», загострюється соціальна проблема несвоєчасної виплати заробітної плати, чим порушуються права громадян на достатній життєвий рівень та своєчасне одержання винагороди за працю та поглиблюється «зубожіння» населення. Так, при позитивній динаміці росту середньомісячного наявного доходу у розрахунку на одну особу у I кварталі 2017 р. порівняно з аналогічним періодом 2016 р. на 17,6 % (частково у зв'язку з економічним зростанням, скороченням інфляції, сповільненням росту споживчих цін), збільшенні реального наявного доходу населення на 2,4 %, а також при зростанні середньомісячної номінальної заробітної плати в цілому по Україні у I кварталі 2017 р. на 37,2 % та зростанні реальної заробітної плати на 19,7 %⁶ спостерігається системні соціальні та економічні ризики, зокрема, зміни в структурі доходів населення. Так, у I кварталі 2017 р. у порівнянні до аналогічного періоду 2016 р. спостерігається: зменшення питомої ваги прибутку та змішаного доходу і доходів від власності в структурі доходів на 2,4 % та 1,4 % відповідно та збільшенням соціальної допомоги – на 2,7 % (при тому, питома вага соціальної допомоги та інших одержаних трансфертів

⁶ Соціально-економічний розвиток України за січень-червень 2017 р. Державна служба статистики. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

склала 38,4 %); найнижчий рівень мінімальної заробітної плати (незважаючи на її збільшення за останній місяць вдвічі (111 євро) у порівнянні з країнами ЄС (так, мінімальна заробітна плата в Україні удвічі нижча у порівнянні з Болгарією (235 євро), мінімальна заробітна плата якої є найнижчою між країнами ЄС; у 4 рази – у порівнянні із Польщею (453 євро) та Чехією (407 євро), у 18 разів у порівнянні із Люксембургом (1999 євро)⁷; відставання темпів зростання середньомісячної номінальної заробітної плати від середнього показника по Україні (6638 грн) у I півріччі 2017 р. в Дніпропетровській (34,6 %), Запорізькій (34,2 %), Луганській (28,7 %) та Донецькій (26,2 %) областях⁸; зростання у 2017 р. обсягів заборгованості по виплаті заробітної плати економічно активних підприємств в цілому по Україні на 3,1 % у порівнянні до аналогічного періоду 2016 р. (більше 50 % боргу припадає на Донецьку (31,8 %), Луганську (13,9 %), Черкаську (9,1 %) та Дніпропетровську (8,9 %) області; найнижчі показники заборгованості по виплаті заробітної плати спостерігаються в Чернівецькій (0,14 %), Житомирській (0,05 %) та Хмельницькій (0,03 %) областях. У загальній сумі заборгованості з виплат заробітної плати на 1 липня 2017 р. (2391,9 млн грн) 55,1 % припадає на економічно активні підприємства, 28,3 % – на підприємства – банкрути та 16,6 % – на економічно неактивні підприємства. Своєчасність та обсяги виплати заробітної плати працівникам не можуть бути поставлені в залежність від здійснення інших платежів та їх черговості (частина третя статті 15 Закону України «Про оплату праці»), відтак суб'єкти організації оплати праці не мають права в односторонньому порядку приймати рішення з питань оплати праці, що погіршують умови, встановлені законодавством, угодами і колективними договорами.

Незважаючи на потрапляння України до ряду країн світу (на ряду зі Словенією та Норвегією) із найменшим показником нерівності (за індексом

⁷ Minimum wage statistics / Евростат. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Minimum_wage_statistics

⁸ Соціально-економічний розвиток України за січень-червень 2017 р. Державна служба статистики. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Джині та коефіцієнтом Пальма)⁹ та наближенням у I півріччі 2017 р. частки заробітної плати у середній до 48 % до нормативного показника МОП – не менше 50-60 % (у 2010 р. цей показник становив 45 %, у 2016 р. – 30 %) в Україні зберігається напружена ситуація у сфері матеріального забезпечення населення. Найбільшими соціальними викликами є: збільшення втричі у 2016 р. у порівнянні з 2014 р. чисельності населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами, нижчими фактичного прожиткового мінімуму (до 51,1 %); невідповідність розміру законодавчо встановленого прожиткового мінімуму на одну особу (1388,1 грн) фактичному розміру (2646,4 грн); збереження у 2017 р. високого рівня бідності населення за відносним критерієм – 24,1 % (у I півріччі 2015 р. – 24,3 %), за відносним критерієм крайньої бідності – 10,0 % (у I півріччі 2015 р. – 10,4 %), за вартістю добового споживання (на рівні 5 дол. США) – 1,7 % (у I півріччі 2015 р. – 3,7 %); поширення бідності серед працюючих верств населення у 2016 р. до 19,9 %) та серед дітей до 18 років до 29,7 %.¹⁰

Поглиблює соціальну напруженість і той факт, що недостатній рівень розвитку та ефективності функціонування соціальної інфраструктури, регіональна диференціація якості життя, відсутність політичних заходів, спрямованих на зниження соціального незадоволення населення спричиняють ризики зниження рівня освітнього, культурного, духовного та фізичного розвитку населення. Внаслідок прискореної інформатизації суспільства за останні 16 років спостерігається тенденція до скорочення кількості бібліотек в цілому по Україні на 17,9 % (у 2015-2016 рр. – на 1,7 %), при цьому бібліотечний фонд зменшився на 25,7 %. У зв'язку із значними перешкодами в доступі до Інтернет мережі у сільській місцевості, переважна більшість бібліотечних установ знаходиться саме там (так у Вінницькій

⁹ Inequality index: where are the world's most unequal countries? [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://www.theguardian.com/inequality/datablog/2017/apr/26/inequality-index-where-are-the-worlds-most-unequal-countries?CMP=share_btn_fb

¹⁰ Основні показники рівня життя населення/ Профспілка працівників освіти та науки України// [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://pon.org.ua/novyny/5501-osnovn-pokazniki-rvnyu-zhittya-naselennya.html>

області знаходилося 833 бібліотеки (86 %), що склало 106 бібліотек на 100 тис. осіб)¹¹.

Руйнівний вплив зарубіжних мас-медіа на формування духовних цінностей як індивіда, так і всього суспільства знижує рівень захисту населенням власних автентичних культурних і моральних цінностей. Внаслідок низької ефективності політики популяризації традиційних форм культурної участі населення, неефективної політики ознайомлення громадян із музейними фондами, зниження рівня естетичного виховання послаблюється інтерес населення до традиційних форм культурної участі: так, за останні 16 років кількість театрів зменшилась на 14,5 % (відвідуваність театрів залишилась на рівні 2000 р.) та значне скорочення відвідуваності концертів в цілому по Україні (на 31,6 %). Так, відбулося відвідуваності театрів у 2016 р. зменшилася у Волинській, Вінницькій, Херсонській областях та м. Києві в середньому на 6,5 %. Не реалізують свій потенціал також і українські музеї. Незважаючи на збільшення кількості музеїв за останні 16 років на 52,4 %, їх відвідуваність скоротилась на 1,2 %, так, Музейні фонди (95 % музейних предметів) залишаються недоступними для широкого загалу не лише через брак експозиційних площ, а й через політику заборони ознайомлення громадян із фондами. Близько 10 % українських музейних закладів мають власні сайти. Більшість районних і обласних музеїв не підключені до мережі Інтернет, не мають власних сайтів. Лише найбільші музеї України можуть дозволити собі мультимедійні видання з метою популяризації власного закладу, експозицій та виставок. Не вирішеною проблемою для музейних закладів залишається комп'ютеризація й автоматизація обліку музейних експонатів, оцифрування найбільш цінних пам'яток культури і мистецтва.¹² У сфері естетичного виховання відбувається зменшення протягом 1995-2015 рр. в цілому по Україні

¹¹ Головне управління статистики у Вінницькій області / До Всеукраїнського Дня бібліотек // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.vn.ukrstat.gov.ua/index.php/2010-11-23-13-52-20/2012-05-29-12-14-25/pres2016/258--2016-/4328-2016-09-26-13-34-40.html>

¹² Кузьмук О. Роль музеїв у культурному та соціально-економічному розвитку країни: зарубіжний досвід // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/270/>

кількості дитячих музичних шкіл з 1201 до 793 од. За цей же період кількість дитячих художніх шкіл зменшилася на 21,2 %¹³.

Відсутність позитивних зрушень у формуванні соціального клімату в суспільстві спричинені повільними темпами реорганізації мережі загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості та рівня розвитку інфраструктури дошкільної освіти. На початок 2016/2017 н.р. у міських поселеннях, незважаючи на зростання кількості учнів на 1,7 %, кількість загальноосвітніх навчальних закладів скоротилася на 2,8 %; у сільській місцевості відбулося скорочення кількості учнів та навчальних закладів на 1,1 % та 5,9 % відповідно (у Львівській області кількість загальноосвітніх навчальних закладів скоротилась на 1,7 %, в Одеській та Київській областях на 1,6 та 3,6 % відповідно). У цілому, по Україні у 2016 р. було прийнято в експлуатацію 1 будівлю загальноосвітнього навчального закладу, що в 4 рази менше, ніж у 2015 р. Кількість навчальних закладів, які призупинили свою діяльність у 2016/2017 н.р. порівняно з попереднім періодом у міських поселеннях Донецької області збільшилась на 20 %, у Запорізькій області в сільських поселеннях – на 11,1 %.

Зростання соціальної напруженості посилюється також і невирішеними проблемами освітнього розвитку дітей. Наслідком зниження рівня розвитку інфраструктури дошкільної освіти у більшості західних регіонів стали: низький рівень охоплення дітей дошкільною освітою в цілому по Україні (55 %). Станом на 1 січня 2016 р. у західних регіонах України спостерігається найнижчий рівень охоплення дітей дошкільною освітою. Так, у Рівненській області показник склав 54 %, Івано-Франківській – 41 %, Волинській – 52 %, Львівській – 50 %, Тернопільській – 54 %. За даними МОН України, станом на кінець 2016 р. 85 тис. дітей перебувало в черзі на влаштування у дитячий садок. При цьому в окремих великих містах у дошкільних навчальних

¹³ Вальєвський О.Л. Актуальні питання реформування управління сферою культури у сучасних умовах. Аналітична записка http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/uprav_kultur-eb7f4.pdf

зкладах на 100 місцях виховуються 180 дітей.¹⁴; низький рівень охоплення дітей позашкільною освітою, так у Львівській області – 59,1 %, Дніпропетровській – 55,5 %, Рівненській – 52 %, Одеській – 50,3 %. У той же час в умовах інформатизації суспільства не комп'ютеризовано навчальний процес (1 % денних навчальних закладів I-II ступенів у сільській місцевості не мають навчальних кабінетів основ інформатики й обчислюваної техніки); 14,9 % денних загальноосвітніх закладів у сільській місцевості не обладнанні доступом до Інтернет мережі; не забезпечено умови для фізичного розвитку учнів (31,6 % денних загальноосвітніх закладів не обладнанні фізкультурною залюю).

Наявність системних недоліків реформування житлового будівництва та реорганізації житлової інфраструктури виникають через обмеженість фінансової підтримки наявного житлового фонду, низький рівень комфортності житлового фонду у сільській місцевості, регіональну диференціацію якості життя. У 2016 р. збереглися незначні теми приросту житлового фонду населення у цілому по Україні на 0,4 % (житловий фонд збільшився у Вінницькій області лише на 1,4 %, Волинській – на 2,3 %, Київській – 2,5 %, тоді як у Херсонській та Харківській областях відбулося зменшення житлового фонду на 0,2 % та 0,4 % відповідно). Разом із тим відбулося збільшення темпів приросту житлового фонду у ветхому стані на 0,8 % (у Волинській області – на 7,4 %, у Донецькій – на 13,2 %, у Житомирській – на 7,7 %). Станом на кінець 2016 р. рівень комфортності житлового фонду у сільських поселеннях є низьким, так: тільки 21 % житлової площі у сільських поселеннях забезпечені гарячим водопостачанням; каналізацією та водопроводом забезпечено лише 30,9 % та 34,3 % житлової площі відповідно.

Спостерігаються значні регіональні диференціації забезпеченості житлом та рівня оплати населенням житлово-комунальних послуг. Так, у

¹⁴ Укрінформ <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2175848-grinevic-rozpovila-pro-zmini-do-zakonu-pro-doskilnu-osvitu.html>

2016 р. найнижчий середній показник забезпеченості житлом зберігся у Донецькій (12,1 м²) та Луганській (8,6 м²) областях (це пов'язано із неврахуванням частини території даних областей, де проводиться АТО) при середньому показнику по Україні – 23,1 м² на одну особу, найвищий показник спостерігався у Київській області (35,9 м²). За I півріччя 2017 р. При середньому рівні оплати населенням житлово-комунальних послуг в цілому по Україні 90,7 %, найнижчий показник зафіксований в Івано-Франківській (63,5 %), Луганській (66,2 %), Чернівецькій (64,4 %) та Сумській (56,6 %) областях, найвищий – у Полтавській (97,9 %), Одеській (98,6 %), Запорізькій (99,4 %) та Кіровоградській (97,8 %) областях.

Посилює соціальну напруженість стан медико-демографічної ситуації. Так, частка населення, що оцінює свій стан здоров'я як «дуже поганий» збільшилася з 2,5 % в 2014 р. до 2,8 % в 2015 р. та «поганий» – з 16,1 % до 19,1 %.¹⁵ Відсутність практик запровадження європейських та міжнародних стандартів запобігання захворюваності населення, перманентна нестача організаційних, фінансових, матеріально-технічних та кадрових ресурсів системи охорони здоров'я призводить до зростання захворюваності населення до критичного рівня. Такі ризики проявляються у відсутності процедури реалізації норм і практик ЄС розвитку первинної ланки охорони здоров'я у відповідності до Міжнародних медико-санітарних правил профілактики й боротьби з інфекційними та неінфекційними захворюваннями.

Незважаючи на позитивні зрушення у переважній більшості регіонів медико-демографічних характеристик за останній рік, в Україні залишаються достатньо високими показники поширеності хвороб серед населення, зокрема інфекційної етіології, що свідчить про необхідність удосконалення системи надання медичної допомоги, доцільність пропагування та

15 Яценко Л.Д., Коломієць О.О., Ковязіна К.О. Ризикогенні фактори соціальної напруженості в Україні. Аналітична записка / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/2478/>

економічного стимулювання здорового способу життя¹⁶. Так, протягом 2016 р. у Закарпатській області зареєстровано 2 випадки черевного тифу та більше 21 випадку на 100 тисяч населення вірусного гепатиту А, що перевищує середній показник по Україні у 8 разів (2,37 по Україні); в Івано-Франківській та Миколаївській областях вдвічі перевищено середньостатистичний показник захворюваності на кашлюк по Україні (7,62 випадки на 100 тисяч населення); зареєстровано понад 11,6 тис. випадків захворюваності на туберкульоз органів дихання (у Київській і Одеській областях показники захворюваності перевищено у 2,3 разу); у Хмельницькій, Волинській та Харківській областях зареєстровано 14 і більше випадків захворюваності на сальмонельоз (при 9,21 на 100 тисяч населення в середньому по Україні); у Харківській області більше, ніж у 5 разів перевищено кількість зареєстрованих випадків шигельозу; в Одеській, Миколаївській та Запорізькій областях критичними залишаються показники захворюваності на гострі кишкові інфекції (понад 200 випадків) та вірусний менінгіт (94 випадки на 100 тисяч населення), що у 3-3,5 разу перевищує середній показник по Україні; у м. Києві, Черкаській та Сумській областях зареєстровано понад 5 випадків на 100 тисяч населення хвороби Лайма, що вдвічі перевищує середній показник по Україні).¹⁷

Зважаючи на окреслені економічні перешкоди та критичні соціальні чинники, які не сприяють зниженню соціальної напруженості України, системними заходами державної політики гарантування достойного рівня і якості життя населення мають стати реформи у сферах матеріального забезпечення, зайнятості населення, ринку праці та соціальної інфраструктури, орієнтовані на забезпечення достатньої фінансової, інформаційної підтримки та соціальної консолідації населення.

16 Маркович І.Г. Динаміка захворюваності та поширеності інфекційних хвороб в Україні / І. Г. Маркович // Інфекційні хвороби. - 2015. - № 2. - С. 10-16.

17 Карти інфекційної захворюваності в Україні за 6 місяців 2016 року // [Електронний ресурс]/ Режим доступу: <http://dses.poltava.ua/images/news/2016/08/map-infection-ua-2016-6m.pdf>

Пріоритетними напрямками протидії напрузі у суспільстві та активізації соціальної політики в умовах обмеженості ресурсів мають стати:

1. *Збільшення фінансових можливостей суб'єктів господарювання, розвиток об'єктів інфраструктури та підтримки підприємництва.* У рамках виконання Законів України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» та «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» Управлінням економічного розвитку і торгівлі обласних та районних державних адміністрацій за участю представників громадськості забезпечити оприлюднення в засобах масової інформації про здійснення регуляторної політики; проведення телефонних сеансів зв'язку «гаряча лінія» для підприємців; підтримка веб-сайту для інформування суб'єктів підприємницької діяльності про новини законодавства та подій у сфері підприємництва, об'єкти інфраструктури підтримки підприємництва; проведення короткострокових навчально-консультаційних програм з розвитку інвестиційних перспектив та управління бізнесом; залучення суб'єктів малого та середнього бізнесу до виконання державних і регіональних замовлень за рахунок бюджетних коштів. Це сприятиме зниженню напруженості на ринку праці, створенню нових робочих місць, збільшенню кількості суб'єктів підприємницької діяльності на 10 тис. осіб наявного населення, залученню до підприємницької діяльності жителів сільської місцевості та збільшенню надходжень до бюджету.

2. *Усунення економічних перешкод та критичних соціальних чинників дестабілізації розвитку внутрішнього ринку праці в умовах військових дій на Сході України.* У рамках реалізації цього завдання необхідно творити державну програму дотації робочих місць учасникам АТО та членам їх сімей. Незважаючи на обмежену кількість робочих місць, переваги при працевлаштуванні доцільно надавати саме учасникам АТО. Окрім того, на даному етапі держава повинна надати одноразову допомогу у розмірі 50000 грн для відкриття підприємницької діяльності постраждалим внаслідок

військових дій на Сході України; забезпечити надання публічності процесам, пов'язаним із проходженням контрабандних потоків через лінію розмежування та щодо корупційних проявів стосовно ситуації у зоні проведення АТО, посилення громадського контролю із залученням волонтерів та активістів до моніторингу перетину кордону на лінії розмежування та на кордоні з тимчасово окупованими територіями, зменшення впливу політичних циклів на функціонування внутрішнього ринку; реалізувати заходи в межах організаційно-мотиваційного механізму, які стосуються забезпечення зайнятості та підвищення конкурентоспроможності внутрішньо переміщених осіб шляхом їх професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації, посилення ролі органів місцевого самоврядування та сторін соціального діалогу районів Донецької та Луганської областей, реалізації позитивного світового (зокрема, європейського) досвіду у сфері всебічного розвитку соціального партнерства та колективно-договірного регулювання соціально-трудової сфери, реалізації державної програми дотацій робочих місць учасникам АТО та членам їх сімей.

3. *Зниження напруженості у сфері соціального діалогу та системні заходи активізації виконання реформ і перетворень.* Відповідно до Галузевої угоди між Міністерством соціальної політики України та профспілками працівників соціальної сфери України і працівників державних установ України на 2016-2018 рр. Міністерству соціальної політики України домагатися від керівників підприємств та організацій розроблення спільно з профспілковими комітетами виконання запобіжних заходів щодо недопущення протягом року звільнення працівників у обсягах, що перевищують 10 відсотків від їх загальної чисельності. У разі невідворотності масових звільнень розробляти спільні заходи щодо забезпечення зайнятості працівників, які підлягають вивільненню (у разі планування звільнення працівників з причин економічного, технологічного, структурного характеру або у зв'язку з ліквідацією не пізніше як за три

місяці до запланованих звільнень, надати Профспілкам відомості щодо цих заходів, включаючи інформацію про причини звільнень, кількість і категорії працівників, яких це може стосуватися); забезпечення зрозумілості трудових договорів, що регулюють відносини між роботодавцем і найманим працівником, у частині їх розірвання чи подовження (за наявності усної угоди посилення відповідальності роботодавців за прийом та звільнення працівників, змісту та умов розірвання трудової угоди відповідно до європейського законодавства); адаптація українського законодавства до директив Єврокомісії, які стосуються: інформаційно-консалтингового забезпечення та імпорт «західних» технологій функціонування соціально-трудова відносин; реалізація проектів соціального підприємництва та покращення ресурсної забезпеченості діяльності, безпеки на робочому місці. Ці норми мають бути приведені у відповідність з європейськими стандартами протягом 7-10 років після набрання чинності угодою.

4. *Зниження рівня соціально-економічної нерівності та бідності, підвищення рівня та якості трудового життя економічно активного населення.* Задля задоволення вимог найманих працівників у випадку неплатоспроможності роботодавця, розробити законопроект, яким визначатиметься механізм забезпечення вимог працівників підприємств-банкрутів по погашенню заборгованості із заробітної плати й інших виплат; з метою оптимізації роботи Державної служби з праці розробити нові порядки здійснення нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю та зайнятість населення; визначити Порядок координації інспекторів праці органів місцевого самоврядування Державною службою України з питань праці та внесення відповідних змін до Положення про Державну службу України з питань праці та Порядку накладення штрафів за порушення законодавства про працю та зайнятість населення; з метою реформування системи оплати праці та формування добробуту родин запровадити європейські стандарти у сфері соціально-трудова відносин та ратифікувати Конвенції МОП №183 «Про охорону материнства», №189 «Про достойну

працю домашніх робітників» та №173 «Про захист вимог працівників у випадку неплатоспроможності роботодавця».

5. Реформування соціальної інфраструктури та реорганізація житлово-комунальної інфраструктури задля забезпечення пріоритетів збалансованого розвитку держави. З метою реформування об'єктів дошкільної освіти та загальної середньої освіти, необхідно розробити програму із ліквідації черг у дитсадках; здійснити спрощення умов ліцензування для залучення приватної ініціативи у дошкільній освіті; забезпечити архітектурну доступність для дітей із особливими потребами; у рамках Концепції «Нова школа» внести зміни до Закону України «Про освіту» щодо принципів освітньої політики (обґрунтованість дослідженнями та даними, забезпечення рівного доступу та рівної якості освіти, прозорість та публічність прийняття рішень, автономія закладів освіти, освіта впродовж життя, інтеграція в міжнародне освітнє середовище) та демократизації управління закладами освіти (участь в управлінні працівників та осіб, що навчаються; можливість контролю над бюджетом та адміністрацією через фінансову та адміністративну прозорість). У цілях зменшення втрат культурних цінностей населення та реформування культурної політики необхідно сприяти в наданні послуг закладами культури у сільській місцевості; сприяти діяльності Українського інституту книги, реалізуватиме державну політику у сфері книговидання, книгорозповсюдження, промоції української книги; зміцнення культурного зв'язку із країнами-сусідами; реалізація вимог та рекомендацій Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО спрямованих на підвищення рівня захисту визначної всесвітньої спадщини «Київ: Собор Святої Софії з прилеглими монастирськими спорудами, Києво-Печерська лавра» (Україна); з метою задоволення житлово-комунальних та побутових потреб населення необхідно посилити регіональне поширення Програми забезпечення молоді, учасників АТО та вимушено переміщених осіб житлом, яке сприятиме соціальному захисту громадян, збільшенню обсягів будівництва в регіоні, зростанню надходжень податків та

обов'язкових відрахувань до місцевих бюджетів.; продовження Програми забезпечення молоді житлом затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України № 967 від 24 жовтня 2012 р.

б. Покращення медико-демографічної ситуації та посилення боротьби з інфекційними захворюваннями. Для цього слід забезпечити впровадження в Україні Міжнародних медико-санітарних правил (ММСП); активізувати співпрацю з державами-учасниками Міжнародних медико-санітарних правил, у тому числі шляхом сприяння технічному співробітництву та отримання матеріально-технічної підтримки; визначитися з кандидатурами експертів по ММСП при МОЗ України.

Слід виходити з того, що необхідною умовою економічного зростання в Україні є структурна пов'язаність системних заходів державної політики протидії соціальній напруженості, відсутність яких може призвести до суттєвих негативних соціальних та економічних наслідків.

Ляш О. І.
Регіональний філіал НІСД у м. Львові
Національний інститут стратегічних досліджень
жовтень 2017 р.